

OROSZ P. GÁBOR

Analóg esetek a jogos védelem köréből a Digestában és a magyar Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlatában

Bevezető megjegyzések

A kapcsolódó római jogi kázusok tanulmányozása nyomán számomra kétséget kizáró bizonyítást nyert az a tény, hogy a jogos védelmi helyzet megállapíthatóságát illetően a római jogtudomány ugyanazon követelményeket fogalmazta meg, mint a modern büntetőjogi dogmatika.¹

A mai magyar és az ókori római szabályok összehasonlítása során korábban alkalmazott módszerem abban állt, hogy a római kazuisztikát a modern törvényi rendelkezésekkel és büntetőjog-tudományi tézisekkel vetettem össze. Egy kérdés azonban nem hagyott nyugodni:

Vajon ha elvonatkoztatunk a hatályos büntető törvénykönyvünk rendelkezéseitől, valamint a modern büntetőjogi dogmatika által csiszolt tételektől, és csupán az esetjogra koncentrálunk, bizonyítható-e a jogos védelmi helyzet mai megítélésének tisztán római jogi eredete?

A Digestában azt olvashatjuk, hogy

Vim vi repellere licere Cassius scribit, idque ius natura comparatur.
(D.43,16,1,27)

Gaius ugyanezzel kapcsolatban a következőket írja:

Itaque si servum tuum latronem insidantem mihi occidero, securus ero: nam adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere. (D.9,2,4 pr.)

¹ A jogellenességet kizáró okok, köztük a jogos védelem római jogi megítélésével kapcsolatban lásd MOLNÁR IMRE: A jogellenesség és vétkesség kérdése a római jogban in *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. Pécs 1996. 209. p., valamint BUCKLAND & McNAIR: *Roman and Common Law (A Comparison in Outline)*, Cambridge 1936. 302. p.

Gaius tehát úgy fogalmaz, hogy az életet fenyegető veszély esetén a józan ész alapján van mindenkinek joga arra, hogy magát megvédje.

Andreas Wacke *Defence and necessity in Aquilian Liability* című tanulmányában részletesen foglalkozik a *vim vi repellere* elv filozófiai hátterével.² Nem vitás, hogy a római jogtudomány ezt az elvet mind a *ius naturale*, mind pedig a *ius gentium* részének tekintette, vagyis arra az álláspontra helyezkedett, hogy az önvédelem joga az emberek természetes eszén alapszik.

A jogos védelem modern szabályozásának filozófiai háttere a fentiektől semmiben sem különbözik, hisz a jogos védelem ma is olyan pozíciót biztosít a védekező számára, amikor a jog által egyébként támasztott követelményeket figyelmen kívül hagyhatja.

A jogos védelem szabályozása nyilvánvalóan arra a tényre vezethető vissza, hogy az állam – vagyis az állampolgárok védelmét ellátó testületek tagjai – nem lehetnek jelen minden jogtalan támadásnál, így az ilyen esetek nagy többségénél részükről legfeljebb az utólagos beavatkozás lehetősége áll fenn. Erre tekintettel ruházza fel a jog az egyént, hogy az őt, más, javaikat, vagy a közérdeket ért támadást saját maga háríthassa el, gyakorlatilag teret engedve az önhatalmú jogérvényesítésnek. Természetesen ennek a kedvezményezett helyzetnek nagyon pontosan meg kell húzni a határait, aminek a modern büntetőkódexek eleget is tesznek.

Kérdés azonban, hogy amennyiben egy pillanatra elvonatkoztatunk a Btk. vonatkozó rendelkezéseitől, vajon a jogos védelemmel kapcsolatos Legfelsőbb Bírósági döntések *ratio decidendi*-je mennyire vág egybe a Digestában található esetek elvi mondanivalójával.

A fenti kérdésre való válaszkérés során az alábbi, a jogos védelmi helyzet megállapíthatósága szempontjából szükséges – és a római jog által is megkövetelt – feltételek mentén igyekszem haladni,³ a kapcsolódó források bemutatásával:

1. jogos védelmi helyzet csak a jogellenesen támadó irányában állhat fenn,
2. a védekezés azonnalisága, és
3. szükségessége, ami magában foglalja az arányosság és a lehető legenyhébb elhárítási mód választásának követelményét.

² ANDREAS WACKE: *Defence and necessity in Aquilian Liability*. 1987, 20 *De Jure* 83 sqq.

³ REINHARD ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, Cape Town, Wetton, Johannesburg, 1990. 998–1004. pp.

1. Jogos védelmi helyzet a jogellenesen támadó irányában

A mai büntetőjog fontos elve, hogy jogos védelmi helyzet csak a támadó és a védekező között keletkezhet.⁴ Ártatlan harmadik személy sérelme esetén a római jog sem zárta ki a jogellenesség megállapítását, aminek kapcsán Paulus neve alatt a következőket olvashatjuk:

...sed si defendendi mei causa lapidem in adversarium misero, sed non eum, sed praetereuntem percussero tenebor lege Aquilia: illum enim solum qui vim infert ferire conceditur... (D.9,2,45,4)

A Lex Aquilia szerinti felelősség tehát fennáll akkor, ha a támadó helyett az én általam felé hajított kő egy ártatlan arra járóat talál el, mivel csak a támadó viszonylatában megengedett az erőszak alkalmazása. A harmadik személy vonatkozásában legalábbis gondatlanságról beszélhetünk és *iniuria* valósul meg, mivel ő szintén jogos pozícióban van.

A fenti helyzetre a magyar bíróságok nagy valószínűséggel a végszükség szabályait alkalmaznák, sajnos azonban ide vágó esetet a közzétett bírósági határozatokban nem találtam.

2. A védekezés azonnalisága

A jogos védelem megállapíthatóságának a mai joggyakorlatunk szerint további, időbeni korlátja, hogy az elhárításnak a támadáshoz képest azonnalinak kell lennie.

Ez a követelmény vitán felül megtalálható a római jogban, amint az a fentebb idézett Paulus-szöveg folytatásában egyértelműen megfogalmazásra kerül.

...et hoc, si tuendi dumtaxat, non etiam ulciscendi causa factum sit.

Azaz kizárólag az önvédelem érdekében fogadható el az erőszak alkalmazása, ezen túl már sokkal inkább bosszúról beszélhetünk, amit viszont a jog már akkoriban sem tolerált, tehát jogos védelmi helyzetre ilyen esetben nem alappal lehet hivatkozni. Napjaink ítélkezési gyakorlata ilyen esetekben általában a Btk. 167. §-ában meghatározott, erős felindulásban elkövetett emberölés bűncselekményét tartja megállapíthatónak.

A Legfelsőbb Bíróság az időbeli túllépés kapcsán több eseti döntést hozott, ráadásul szinte egybecseng Paulus szövegével a BH. 1999.97. számú jogesetben levont konklúzió, amely szerint:

A jogos védelmi helyzet nem állapítható meg, ha az elkövető a testi épségét sértő cselekmény befejezése után, annak megtorlásaként bosszúból

⁴ NAGY – TOKAJI: i. m. 149. p. A Btk. 29. §-hoz kapcsolódó bírói gyakorlatról lásd még: MAKAI Lajos és TARR József: *Vázlat a Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) általános részének a bírósági fogalmazóképzés keretében történő megbeszéléséhez*, Budapest 1997. 26. p.

bántalmazza a neki korábban sérelmet okozó személyt. Ha a jogtalan támadás már befejeződött, és ilyen támadásnak a reális veszélye sem áll fenn: a jogos védelem szóba sem kerülhet.

Szintén majdhogynem analóg Paulus véleményével a BH. 1993.654. szám alatt közzétett eseti döntés, amely alapján:

Nem állapítható meg a jogos védelem annak javára, aki a jogtalan támadást a sértett által használt eszköz elvételével elhárította, majd azzal úgy bántalmazta a támadással felhagyó sértettet, hogy annak halála következett be.

3. A védekezés szükségessége

A jogos védelem megállapításával kapcsolatos másik elengedhetetlen feltétel, hogy a jogtalan támadás elhárításának az adott körülmények között szükségesnek kell lennie. Ez jelenik meg Paulusnál a fentebb már idézett D.9,2,45,4 első mondatában, ahol azt írja, hogy akkor beszélhetünk csak jogos védelemről, ha

„cum aliter se tueri non possent.”

A Magyar Kúria K.5493/1888. B.H.T. III. 265. szám alatt foglalt állást a kérdésben, amikor 1888-ban kimondta, hogy:

Nem követeli meg a törvény, hogy a megtámadott megfutamodás, elrejtőzés, elzárkózás, vagy a rendőrség előhívása által iparkodott legyen megelőzni az ellene intézett megtámadást. A törvény a jogos védelem feltételül csupán azt követeli meg, hogy a megtámadás legyen jogtalan s hogy a védelmező cselekedet ne lépje túl a védelem szükségét.

A szükségesség a védekező személlyel szemben kettős követelményt támaszt. Egyrészt jelenti azt, hogy a védekezés általa választott módjának arányban kell állnia a támadás súlyával, másrészt, ha az adott szituációban több lehetséges mód kínálkozik a támadás elhárítására, ezek közül a lehető legenyhébbet kell választani, tehát azt, amelyik a legkisebb sérelemmel jár. Az arányosság vonatkozásában nem lehet általános érvényű zsinórmértéket felállítani, így a kérdés megítélése minden esetben csak a konkrét körülmények körütekintő értékelése alapján lehetséges.

Az arányossággal kapcsolatban az egyetlen általános érvényű elv – a római joghoz hasonlóan – ma abban áll, hogy ha valakinek az élete forog közvetlen veszélyben, akkor joga van megölnie a támadót.⁵

A magyar ítélkezési gyakorlatból erre vonatkozó példaként hozható a BH 1992.566., valamint a BH 2000.42 szám alatt közzétett eseti döntés, melyek szerint:

⁵ Lásd részletesebben a mai büntetőjog álláspontjáról NAGY – TOKAJI: i. m. 151. p.

Élet ellen irányuló jogtalan és közvetlen támadásnak löfegyver használatával történő elhárítása esetén az elhárító tevékenység arányosságának a vizsgálata nem merül fel.

Jogos védelem folytán nem büntethető a hivatásos vadász, aki az élete ellen intézett jogtalan támadást az orvvadász életének kioltásával hárítja el.

A reálisan bekalkulálható, maximálisan fenyegető veszély mértékének megítélése persze ilyenkor is csak az adott eset objektív körülményeinek rekonstruálásával képzelhető el (lásd BH 1995.685), ami azért legtöbbször a teljesen nyilvánvaló életveszély eseteit kivéve – enged bizonyos teret a mérlegelésnek.

Az arányosság kérdésének római jogi megítélésével kapcsolatban Ulpianus neve alatt a következő szöveget találtam a forrásokban:

Sed et si quemcumque alium ferro se petentem quis occiderit, non videbitur iniuria occidisse: et si metu quis mortis furem occiderit, non dubitabitur, quin lege Aquilia non teneatur, sin autem cum posset adprehendere, maluit occidere, magis est ut iniuria fecisse videatur: ergo et Cornelia tenebitur. (D.9,2,5,pr.)

Tehát, ha A önvédelemből megöli B-t, aki karddal (azaz az élet kioltására kétséget kizáróan alkalmas eszközzel) támad rá, nem beszélhetünk jogellenességről.

Ulpianus megállapítása szerint abban az esetben, amikor A annak ellenére, hogy a tolvajt könnyedén elfoghatta volna, mégis inkább megölte, iniuriáról kell beszélnünk, és nemcsak a Lex Aquilia, de a Lex Cornelia alapján is megállapítható a felelősség.

Úgy gondolom, nem erőltetett a párhuzam a Legfelsőbb Bíróság által BH. 1983.261. szám alatt közzétett jogesettel, amelyben a Bíróság nem állapított meg jogos védelmi helyzetet, midőn a vádlott a lopáson ért sértettet felszólította a távozásra, és miután a tolvaj a kezét kézfogásra nyújtotta felé, ennek ellenére a vádlott baltával fejbe verte. A bíróság döntése szerint:

Jogos védelem csupán abban az esetben állapítható meg, ha az életet vagy testi épséget közvetlenül fenyegető támadás fennáll, a támadó személy az erre alkalmas eszközt ténylegesen használja, következképpen a támadás bekövetkezésétől objektíve tartani lehet. A tényállás szerint a sértett bal kezével a kezét előre nyújtva indult a vádlott felé. A vádlott a sértett kézfogásra irányuló mozdulatát félreértve csupán feltételezte, hogy kést vesz elő. Ilyen körülmények között a sértett magatartása jogtalan támadásra utaló közvetlen fenyegetésként nem értékelhető, a vádlott részéről szükségtelen volt tehát a balta használata.

Külön kiemelés igényel az ijedtségnek, illetve menthető felindulásnak a mai büntetőjog szerinti megítélése, amely előbbieket a szükségesség túllépése körében egyfajta privilegizált esetként kezeli.

Fenti Ulpianus-szövegünk első mondata szerint, *si metu quis mortis furem occiderit*, azaz halálfélelem által vezérelve öli meg a tolvajt, nem kétséges, hogy nem áll meg a felelőssége a Lex Aquilia alapján.

Hasonló eset nyomán mondta ki a magyar Legfelsőbb Bíróság (BH 1982.173), hogy

Jogos védelem címén felmentésnek van helye, ha a jogtalanul megtámadott ijedtsége olyan fokú volt, amely kizárta az elhárítás szükséges mértekének felismerését.

4. Záró gondolatok

Az előbbi esetek összehasonlítása nyomán számomra két következtetés tűnik levonhatónak:

1. A római jogtudósoknak a jogos védelemmel kapcsolatos álláspontja, és a jogintézmény cizelláltsága semmiben nem maradt el a modern büntetőjogi kodifikáció, dogmatika, és az ezeken alapuló jogalkalmazás színvonalától.

2. A korabeli és modern kazuisztika vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy az egymással analóg tényállást tartalmazó jogesetekben a római jogtudósok és a magyar bíróságok egymáshoz nagyon közelálló, néhol szinte szó szerint egybeeső elvi döntéseket fogalmaztak meg. Ennek fényében talán megkockáztatható az a konklúzió, miszerint a modern jogalkalmazás során a bíróságok ugyanúgy az örök és csálhatatlan *naturalis ratio* alapján közelítik meg a jogos védelem kérdéskörét, miként a római jogászok, az egyetlen különbség az, hogy a kodifikáció korában a jogalkalmazás zsinórmértékét a törvény határozza meg.

A jogeset-elemzés tovább erősítette bennem a római jog racionalitásának és zsenialitásának időtálló voltával kapcsolatos meggyőződést.

GÁBOR OROSZ P.

ANALOGOUS CASES OF LAWFUL SELF DEFENSE IN THE DIGEST AND IN THE JURISDICTION OF THE HUNGARIAN SUPREME COURT

(Summary)

The purpose of the present paper is to show that the *vim vi repellere* principle, which was handled by Roman jurists as part of *ius naturale* and *ius gentium* is the philosophical basis of contemporary jurisdiction in cases where the rules of lawful self-defense apply.

Sources clearly prove that ancient Roman lawyers *expressis verbis* defined the conditions under which a defending act could be considered as one carried out in lawful self defense, which conditions are:

1. Lawful self defense towards the unjust attacker
2. The imminence of the defending act
3. The necessity of the attack, including the requirement of proportionality and choosing the least harmful way of defense.

Roman lawyers also constructed the regulations for the cases of exceeding the necessary measures of defense because of fright or justifiable excitement.

The paper – as indicated in the title – compares contemporary decisions of the Supreme Court in Hungary on lawful self defense with cases from the Digest. The above comparison shows the – sometimes word by word – compliance in the *ratio decidendi* of these decisions.